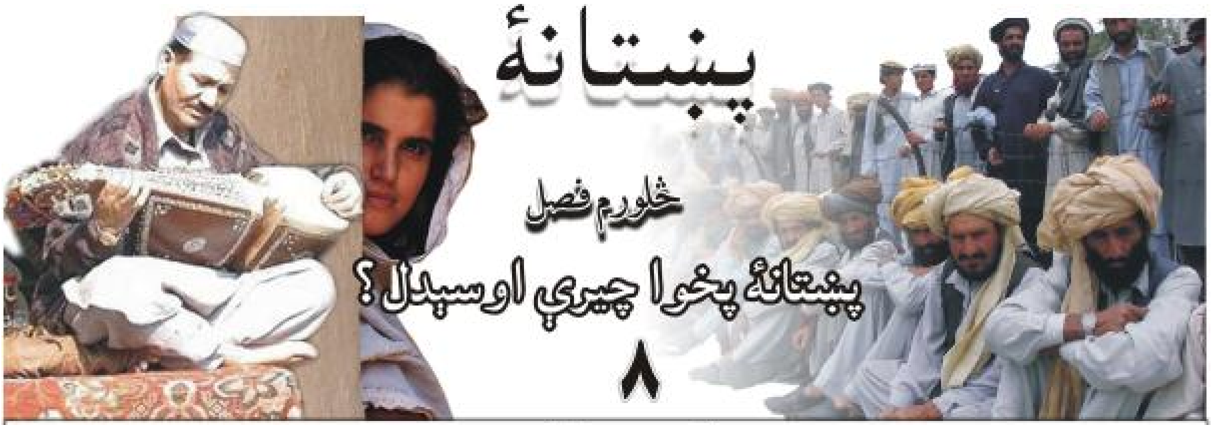

دکتور حبیب الله تړے

پخواني لیکلي شوي اسلامي آثار او اسناد له لسمې نه تر شپاړسمې میلادي پېړۍ پورې، د هغې سیمې په بیلو بیلو برخو کښې د پښتنو د استوګنې یادونه کوي چې له آمو نه تر اټکه، له هراته تر کشمیره، له کرمانه تر ملتانه او له چترال نه د عربو د بحیرې تر حدودو پورې امتداد لري. (۱)

خو وړومبے مونږ په هغو سیمو کښې د پښتنو په باره کښې یادونې را اخلو چې د غزني، زابل، کابل، پکتیا او ننګرهار له ناوو او شاوخوا سیمو نه تر اباسینه پورې امتداد لري.

پښتانهٔ په پکتیا او شاوخوا سیمو کښې:

حدود العالم من المشرق الی المغرب چې په کال ۳۷۲ هجري کښې په فارسي لیکل شوے او د مؤلف نوم ئې نهٔ دے معلوم، د اسلامي دورې وړومبنے معلوم اثر دے چې په دې زمکو کښې د افغانانو د سکونت یادونه کوي. دا لرغونے اثر د ګردېز له شرحې نه وروستو، سمدستي د پکتیا د سیمې یو کلے داسې معرفي کوي:

«سول (۲) په غرهٔ کښې یو اباد کلے دے او افغانان پکښې هست دي. له دې ځایه تر حسینانه پورې لار د دوو غرونو ترمنځ پرته ده.... دا لار له مخاطرې او بیم نه ډکه ده.» (۳)

یو بل ډېر پخوانے اثر چې په هم دې حدودو، غالباً د پکتیا او پکتیکا په سیمو کښې، پښتانهٔ مېشته ګڼي هغه د عبدالجبار عتبي (مړګ ۴۲۷ هجري) تاریخ یمیني دے. عتبي چې د سبکتګین او سلطان محمود د واکدارۍ وقائع ئې تر کال ۴۱۲ هجري پورې ثبت کړي دي یو ځائے داسې لیکي:

«ځنګه چې د اوړي ګرمي تېره شوه، سلطان د هغو افغاني طائفو د ټکولو دپاره ورووت چې په لوړو درو او خپلو غرنیو ټاټوبو کښې اوسېدل او کله چې سلطان (محمود) د قنوج غزا ته وتے ؤ د هغهٔ د ملک په لمنو کښې ئې نا ارامي پېدا کړې وه. دهٔ (سلطان) وغوښتل چې په هغو (افغانانو) یرغل وکړي، مېنه ئې ور ورانه کړي او له شر نه ئې ځان خلاص کړي. له غزني نه په دې نامه ووت چې ګوندې کومه بله خوا ځي خو یو ناځاپه په هغوي (افغانانو) ور ولوېد، توره ئې پرې را ووېسته او یو عالم ئې ورنه تباه کړل. (۴)

دا مطلب وروستو نورو مؤرخینو هم ثبت کړے دے. رشید الدین فضل الله چې جامع التواریخ ئې په کال ۷۰۴ هجري کښې لیکلے دے او حمد الله

قزویني چې تاریخ ګزیده ئې په کال ۷۳۰ هجري کښې تالیف کړے دے په پښتنو د غزنوي سلطان محمود دا حمله تقریباً د عتبي په عباراتو بیان کړې ده. (۵)

ابن اثیر (۵۵۵-۶۳۰ هجري) په خپل معروف تاریخ ((کامل)) کښې د کال ۴۰۹ هجري د پېښو د بیان په ترڅ کښې د هغو پښتنو یادونه کوي چې له غزني نه بهر د هندوستان د لارې په شاوخوا کښې پراته دي او وائي چې غزنوي سلطان محمود یرغل پرې وکړو او ډېر ئې ورنه ووژل. دې لیکي:

((په هم دې کال یمین الدوله هند ته د غزا دپاره روان شو. خپل فوځ ئې مجهز او تیار کړو... له غزني نه ووت او وړومبے ئې په لاره کښې په دې پېل وکړو چې د افغانانو چاره وکړي. افغانان کافران او وران کاران وو او د خپلو مېنو او غزني ترمنځ دښتې او لارې ئې وهلې. یمین الدوله ور وخوځېدو ابادۍ ئې ور ورانې کړې او مالونه ئې ورنه اولجه کړل. (د افغانانو) ډېر زیات مړۀ او اسیر شول او مسلمانانو ئې ډېر مالونه په اولجه ورنه یوړل. (۶)

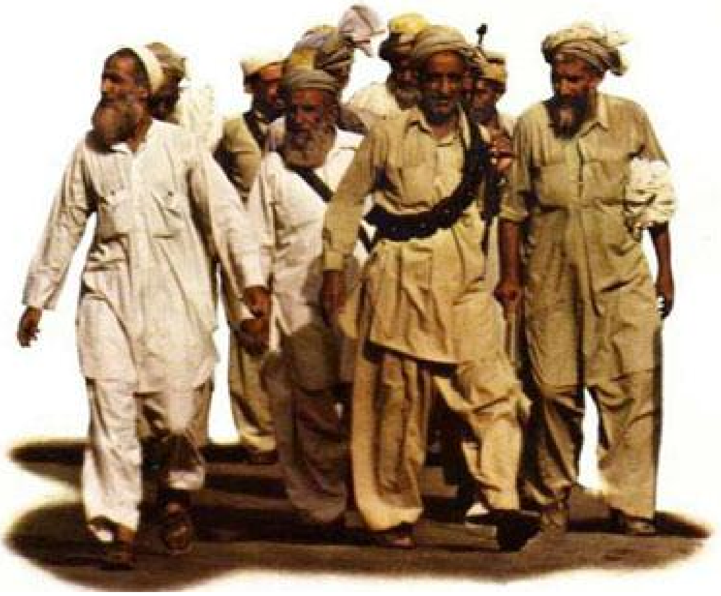

بلخي عنصري (مرګ ۴۳۱ هجري) هم چې د سلطان محمود د دربار ملک الشعراءؤ په پښتنو د دغه سلطان د یوۀ بل یرغل د بیان په ترڅ کښې د پښتنو یادونه کوي او وائي:

شه ګېتي زغزنین تاختین برد. (۷)

بر افغانان و بر ګبران کهبر. (۸)

د فارسي ژبې ځنې نور شاعران هم د غزنویانو په عصر کښې د پښتنو او د هغو د هېواد یادونه کوي او وائي چې غزنوي افسرانو یرغلونه پرې وکړل. مثلاً د غزنویانو د عصر ستر قصیده لیکونکے، مسعود سعد سلمان (۴۴۸-۵۱۵) د غزنویانو د عصر د یوۀ ستر فوځي سالار ((علي خاص)) په ستائنه کښې وائي:

شکسته گشت به تېغ تو لشکر کفار

خراب شد به سپاه تو کشور افغان (۹)

په یوه بله قصیده کښې وائي:

گهي شتابان اندر قفاي افغانان

چو اژدهاي دژاگه میان غار تویي (۱۰)

د مسعور سعد د ژوند ببخي زیاته برخه د دوو غزنوي سلطانانو له عصر سره مصادفه ده. یو ئې ابراهیم بن مسعود دے چې له کال ۴۵۰ نه تر کال ۴۹۲ هجري پورې ئې سلطنت کړے او بل د هغۀ زوے سلطان مسعود دے چې له کال ۴۹۲ نه تر کال ۵۰۹ هجري پورې ئې واکداري کړې ده. (۱۱) نو د

مسعود سعد ممدوح علي خاص هم باید د هم دې عصر یو فوځي سالار وي.

کله چې ابن اثیر د کال ۵۰۸ هجري پېښې لیکي او هغه جګړې بیانوي چې د سلطان محمود کړوسیانو، ارسلان شاه بن ابراهیم او بهرام شاه بن ابراهیم د سیاسي قدرت په سر له یوهٔ بل سره کړې دي یو ځل بیا د پښتنو او د هغو د غرونو او ښارونو یادونه کوي.

ابن اثیر لیکي کله چې ارسلان شاه بیا د غزني د تخت نیولو په نیت غزني ته لاړو هلته یوه میاشت پاتې شو او د خپل ورور بهرام شه په لټه کښې ؤ خو کله چې خبر شو چې د سلطان سنجر فوځ د بهرام شاه ملاتړ ته ور روان دے، نو ارسلان شاه تېښته له جنګه غوره وبلله. ځکه هغه پوهېدهٔ چې عسکر ئې له سلطان سنجر نه ډېر زیات ډېرېږي. د اوغانانو (۱۲) غرونو ته لاړو او بهرام شاه او د سنجر عسکرو تعقیب کړو او په کومو ښارونو کښې چې هغه (ارسلان شاه) اوسېدهٔ ټول ئې وران کړل او د هر ښار خلقو ته ئې پېغام واستاوهٔ او تهدید ئې کړل. [۱۳]

ابن اثیر وروستو په هم دې سیمه کښې د یوهٔ خاص ښار، کرمان (کړمان) [۱٤] نوم اخلي او اوسېدونکي ئې افغانان بولي. دې د کال ۵٤۷ هجري د پېښو د بیان په ترڅ کښې د سلطان سنجر او غوریانو تر عنوان لاندې لیکي:

علاء الدین حسین ....د غزني... په ښار حمله وکړه. په دې وخت کښې بهرام شاه بن ابراهیم بن مسعود بن محمود بن سبکتګین په غزني کښې واکداري کوله. دهٔ (بهرام شاه) ونهٔ شو کړے چې له علاء الدین سره ډغرې ووهي او له غزني نه د کرمان ښار ته چې د غزني او هند تر منځ واقع دے وتښتېدو. د دغه ښار اوسېدونکي یو قوم دے چې افغانان نومېږي. دا ښار هغه د کرمان په نامه معروف ولایت نهٔ دے. [۱۵]

وروستو محمد قاسم په تاریخ فرشته کښې د دغو پېښو په ارتباط لیکي:

((بهرام شاه ټینګار ونهٔ شو کړے له غزني نه کرمان ته لاړو. دا کرمان هغه مشهور کرمان نهٔ دے بلکې د غزني، هند او افغان ترمنځ یو ښار دے.)) [۱٦]

محمد قاسم بیا لیکي:

((بهرام شاه.... د بامیانو قلا ته ننوت او په پایې کښې د سلطان سنجر په زور او مرسته بیا غزني ته راغے. ارسلان شاه افغانانو ته وروتښتېدو. د سلطان سنجر لښکر ورپسې ورغے وې نیولو. بهرام شاه ته ئې په لاس ورکړو او هغهٔ وواژهٔ. [۱۷]

فرشته د یوې بلې پېښې د بیان په ضمن کښې هم داسې ښیي چې په کرمان او شاوخوا کښې پښتانهٔ هست دي، دې غزني ته د سلطان شهاب الدین د جنازې د وړلو د پېښې د بیان په ترڅ کښې لیکي چې ((خواجه مؤید الملک د غور امیرانو ته ورغے او په قراره او دلائلو ئې دا ورته ثرګنده کړه چې باید د سیوران (۱۸) او کرمان له لارې غزني ته لاړ شي. (په لاره کښې) د افغاني قبائلو او تراهیه کفارو له لاسه ډېر وتړنېد. کله چې کرمان ته ورسېد تاج الدین یلدز د سلطان د تابوت مخې ته وروووت.)) [۱۹]

د تونس معروف سیاح ابن بطوطه هم په خپله سفرنامه کښې د پکتیکا په سیمه کښې د پښتنو یادونه کوي. دې کله چې په ۱۳۳۳ میلادي کال کښې له کابل نه خوځېږي او هندوستان ته د تګ په

لاره کښې پکتیکا ته رسېږي. هلته د کرماش [۲۰] په دره کښې له پښتنو سره مخامخ کېږي. ابن بطوطه خپله دا پېښه داسې بیان کړې ده.

«له کابل نه کرماش ته لاړو. دا د دوو غرونو ترمنځ یوه قلا ده او هلته افغانان لارې وهي. له دې سیمې نه په جنګ او ګرېز تېر شو. افغانان د غرۀ په لمن کښې وو او زمونږ د غشو د ګزارونو له امله رانه لاړل. مونږ تخمین څلور زره اسونه لرل. څۀ رنګه چې زۀ له اوښانو سره تلم نو ځکه له کاروان نه لرې پاتې وم. یو شمېر کاروانیان چې یو تعداد افغانان هم پکښې وو له ما سره یو ځائے تلل.»[۲۱]

یو بل معتبر پخوانے اثر چې په دې سیمو کښې د پښتنو د سکونت یادونه کوي هغه ظفرنامه ده چې مولانا شرف الدین یزدي د ګوډ تېمور د جګړو او فتوحاتو په باره کښې په کال ۸۲۸ هجري کښې لیکلې ده. په ظفرنامه کښې د تېمور او د هغۀ د جرنېلانو د هغو یرغلونو په باره کښې هم یو لړ مطالب ثبت شوي دي چې په کال ۸۰۰ او ۸۰۱ هجري کښې ئې د پکتیا، بنو او کوهاټ د سیمو په پښتنو کړي دي.

څۀ رنګه چې دا مطالب د پښتنې ټولنې د تاریخي مطالعې په برخه کښې د پوره اعتنا وړ دي نو له دې امله ئې مونږ ټول په یو څۀ اختصار خو په داسې شکل دلته را اخستي دي چې د مفهوم په لحاظ څۀ کمے پکښې را نۀ شي.[۲۲]

یزدي وائي چې په دې سیمو کښې د تېمور اقدامات او عملیات وروستو له هغې لیدنې کتنې نه پیل شول چې په کابل کښې د پکتیا د پښتنو یوۀ قومي مشر ورسره وکړه. مولانا لیکي کله چې تېمور هندوستان ته د تګ په لاره کښې کابل ته ورسېد، هلته د افغانانو یو مشر، ملک محمد، د خپلو رعایاو په ملګرتیا ورغے او عرض ئې ورته وکړو چې د کرکس [۲۳] د قبیلې مشر موسٰي اوغاني د دۀ ورور، لشکر شاه اوغاني چې د امیر تېمور له بنده ګانو څخه ؤ، وژلے دے، د ایریاب [۲٤] قلا ئې ورانه کړې ده او د دوي اسباب او املاک ئې په زور ورنه اخستي دي.

دغه راز ملک محمد تېمور ته ووئیل چې موسٰي اوغاني غلاوې کوي او لارې وهي او هیڅوک هم له دغو سیمو نه سلامت نۀ شي ورنه تېرېدلے. ملک محمد تېمور ته ووئیل زۀ د مرګ له ویرې راتښتېدلے او ستا حضور ته راغلے یم. کله چې تېمور د ملک محمد خبرې واورېدې سخت په غصه شو او ورته ئې ووئیل. تۀ ځان چرته پټ کړه. زۀ غواړم چې موسٰي اوغاني راوغواړم کۀ راغے غچ به دې ترې واخلم او کۀ رانغے نو تا ته به لښکر درکړم چې د خپل ورور انتقام ترې واخلې.

تېمور موسٰي اوغاني ته په دې مفهوم یو فرمان ولېږۀ چې «تا د ایریاب قلا ورانه کړې ده. دا قلا د هند د لارې په سر واقع او ډېره مهمه ده. تۀ

ځان په منډه راورسوه چې هغه ولایت تاته درکړم او قلا بیرته جوړه کړې.»

څنګه چې موسٰي اوغاني ته فرمان ورسېدو، په منډه ئې ځان تېمور ته وررسولو. تېمور موسٰي اوغاني ډېر وغتماوو او زردوزي جامې، د زرو ملاوستني او توره او زين کړے اس ئې له ډېرو نورو سوغاتونو سره ورکړو او ورته ئې ووئيل، لاړ شه او د ارياب قلا بيرته جوړه کړه. کوشش وکړه چې ډېره زر ئې خلاصه کړې.

تېمور دري زره مړونه د خپل يوۀ جرنيل په مشرۍ له موسٰي اوغاني سره ملګري کړل چې د قلا په جوړولو کښې همکاري ورسره وکړي. موسٰي اوغاني ايرياب ته لاړو او د قلا جوړولو کار ئې پېل کړو. مولانا شرف الدين وائي چې هره ورځ به له دوو سوو نه تر درې سوو پورې مېړونه د ډول او سرنې نغمو ته په ډېر جديت د قلا په جوړولو لګيا وو.

تېمور د ۸۰۰ هجري کال د ذي الحجې په مياشت کښې له کابل نه پکتيا ته لاړو. څنګه چې ايرياب ته ورسېد، خپلو لښکرو او ماهرانو ته ئې هم امر وکړو چې د قلا د جوړولو په کار کښې برخه واخلي او ډېر زر ئې داسې يوه قلا جوړه کړه چې يو جامع جومات او ډېر د استوګنې ځايونه او نور واړۀ جوماتونه او نور ځايونه هم پکښې وو.

تېمور خپلو تواچيانو ته وئيلي وو چې د موسٰي اوغاني د هغو اتباعو له جملې نه چې د قلا په جوړولو لګيا وو يو هم پرې نۀ ږدي چې خپلو ځايونو ته لاړ شي. د موسٰي اوغاني مېړونه په دې خبره خبر شوي وو. تېمور يوه ورځ بهر وتلے ؤ او له قلا نه راګرځېدۀ. د موسٰي اوغاني اووۀ تنه اتباع چې په قلا کښې ئې کار کاوۀ، د يوې بالاخانې د ورۀ شا ته ولاړ وو. کله چې تېمور د دغه ورۀ مخې ته ورسېد، د قلا له کړکۍ نه يو غشے پرې ورګوزار شو. غشے د تېمور خوا ته ولګېد او اس ئې وترېد. تېمور خپلو فوځيانو ته امر وکړو چې موسٰي اوغاني او د هغۀ ټول اتباع چې د قلا په جوړولو کښې ئې برخه اخستې وه، ونيسئ. هغو اوو تنو چې په تېمور ئې د غشي ګوزار کړے ؤ جګړه پېل کړه او څو تنه ئې مړۀ کړل. د تېمور مېړونو دا اووۀ تنه ووژل او موسٰي اوغاني او د هغۀ دوه سوه اتباع ئې ونيول او ملک محمد اوغاني ته ئې په لاس ورکړل. ملک محمد اوغاني ټول ووژل او له ککرو نه ئې منارونه جوړ کړل. بيا تېمور خپلو مېړونو ته امر وکړو چې د موسٰي اوغاني په خلقو يرغل وکړي. دوي د موسٰي اوغاني دولس ټول نارينه ووژل او ښځې، ماشومان او مالونه او نور څۀ ئې د ايرياب په خلقو ووېشل. تېمور ملک محمد د هغۀ د ورور لشکر شاه اوغاني په ځائے د دغه ولايت والي وټاکۀ او د ارياب قلا ئې هم هغۀ ته وروسپارله.

تېمور له ارياب نه شلوزان [۲۵] ته لاړو او هلته ئې شهزاده خليل سلطان ته امر وکړو چې له يو شمېر امراوو سره بانو [۲۶] ته لاړ شي او دې خپله له څلور زره سورو سره نغر [۲۷] ته لاړو. هلته ورته ووئيل شول چې د پرنيان [۲۸] په نامه يوې قبيلې د دۀ له اطاعت نه سر غړولے او جنګي مېړونه ئې نۀ دي ورکړي. تېمور ته دا هم ووئيل شو کوم وخت چې د شاهزاده پير محمد لښکر له هندوستان له اولجو او مريانو سره کابل ته روان ؤ، د پرنيان د قبيلې مېړونه پرې ور ولوېدل او لښکر ئې تالا کړو.

تېمور چې دا خبرې واورېدې سخت په غصه شو او په هم دې ورځ د دې اوغانانو ټکولو ته ور روان شو. درې ورځې وروستو ور ورسېدو او جنګي

عملیات ئې پیل کړل. د پرنیان د قوم ډېر زیات خلق ئې ووژل، ماشومان ئې اسیر کړل، اموال او اسباب ئې تالا کړل او کورونه ئې ور وسوځول. تېمور څهٔ موده نور هم هلته پاتې شو او غوښتل ئې چې د پرنیان د قوم جرړې له بېخه وباسي او بېخي ئې تباه کړي. خو د پرنیان د قوم یو مشر چې اوبل نومېدهٔ تېمور ته په ننواتې ورغے. تېمور نوره تباهي ونهٔ کړه. اوبل ئې ډېر ونازاوهٔ او خپله د ۸۰۱ هجري کال د محرم په میاشت کښې نغر ته لاړو. خو دې لا نغر ته نهٔ ؤ رسېدلے چې امیر سلېمان شاه د قلانیانو [۲۹] اوغانانو په قبیله چې د مولانا شرف الدین په قول «یوه غښتلې، لویه او با ابهته قبیله وه» حمله وکړه. د سلېمان شاه فوځ قلانیان سره له دې چې مولانا وائي «تنه ور او زړور خلق وو» مات کړل. ډېر ئې له تېغه تېر کړل، نور ئې تري ونیول، واړه ئې ورنه اسیر او کورونه ئې ور تالا کړل. تېمور له نغر نه بانو او له بانو نه هندوستان ته لاړو.

مولانا شرف الدین لیکي چې تېمور له هندوستان نه د بیرته راتګ په وخت کښې هم په بانو کښې ستون شو او هلته پیر علي تاز او امیر حسېن قوجین او نورو سردارانو چې د تېمور د فرمان په اساس «د اوغانانو د مفاسدو د دفع کولو د پاره په بنو کښې پراتهٔ وو» یوه ګله اسونه او زر غوایان چې د بنو د شاوخوا خلقو نه ئې په زور بیولي وو، تېمور ته وروستل. تېمور اسونه خپلو سردارانو ته وروبخښل خو غوایان ئې بېرته خاوندانو ته ورکړل.

مولانا وائي چې تېمور له بانو نه نغر ته لاړو. «محمود برات خواجه او هندو شاه ئې کابل ته ولېږل چې د هغه ځائے لښکر د افغانانو د شر د دفع کولو د پاره ورولي.» تېمور خپله د هغې قلا د پراخولو د پاره په نغر کښې پاتې شو چې سلېمان شاه «د افغانانو د شر د دفع کولو د پاره جوړه کړې وه». د دې کار له خلاصېدلو نه وروستو د کرماش د درې له لارې، کابل ته وخوځېد، دلته مولانا د یوهٔ ستانه پښتانهٔ یادونه هم کوي او لیکي چې «شېخ احمد خواجه افغاني د عالم پناه (تېمور) په حضور مشرف شو.» تېمور له کرماش نه لوګر او له لوګر نه کابل ته ځي.

یو بل اثر وائي چې په دې سیمو کښې پښتانهٔ مېشت وو. هغه تواریخ حافظ رحمت خاني دے چې اصلاً خواجو ملېزي د تواریخ افاغنه په نامه د ۱۰۳۳ هجري په حدودو کښې لیکلے او بیا پیر معظم شاه په کال ۱۱۸۱ هجري کښې د حافظ رحمت خان په هدایت په خپلو عباراتو لیکلے او د تواریخ حافظ رحمت خاني نوم ئې پرې ایښے دے. تواریخ د بابر د ترهٔ الغ بېګ مرزا، په وخت کښې کرمه د خېشکو پښتنو ټاټوبے بولي او لیکي: «فاطمه د ابراهیم د ګداي (زوي) الیاس زي یوسفزي وتښتوله. له کابله ئې کرمې ته راوستله چې مقام د خېشکو دے. [۳۰]»

بابر هم د پکتیا په بیلو بیلو برخو د خپلو یرغلونو او لوټ او تالان د بیان په ترځ کښې د هغې سیمې د پښتنو په باره کښې ښائسته زیاتې یادونې کړې دي. خو مونږ هغه د پښتنو په باره کښې د بابر له نورو یادونو سره یو ځائے په اووم فصل کښې راوړې دي. ▪